

BUTLLETÍ

BUTLLETÍ BIBLIOGRÀFIC SOBRE EL DIVORCI

per Antoni MATABOSCH

Durant els darrers anys una de les qüestions teològiques més estudiades ha estat el problema de la indissolubilitat del matrimoni. Aquest butlletí bibliogràfic no intenta pas ser exhaustiu; només examinarà alguns dels llibres més significatius sobre el tema, però mirant de donar una visió panoràmica del problema.

I. *El divorci durant el període patristic*

1. J. Víctor POSPISHIL, *Divorcio y nuevo matrimonio. Jalones para una doctrina católica nueva*, Buenos Aires-México, Carlos Lohlé, 1969, 199 pp.).
2. Henri CROUZEL, *L'Église primitive face au divorce. Du premier au cinquième siècle*, París, Beauchesne, 1971, 410 pp.

1. El llibre de POSPISHIL, canonista americà de ritus oriental, ha estat el primer estudi seriós després que el bisbe Elies Zoghby, dos anys abans, afirmés en el Concili Vaticà II que l'Església catòlica hauria de trobar una solució semblant a la de l'Església ortodoxa en alguns casos de ruptura irreparable del matrimoni. Una part del llibre està dedicada a l'estudi de l'actitud dels Pares de l'Església, dels sínodes i dels penitencials i formularis. La tesi sostinguda per l'autor és àmpliament positiva respecte de la permissivitat del divorci en determinats casos durant el primer mil·lenni. Reconeix que en els tres primers segles es troben molt poques referències al divorci, però que tampoc no hi ha testimonis de la seva absoluta prohibició. Algunes vegades es considera com un mal moral (Hermas, Climent d'Alexandria, Ambròs). Sempre que trobem una prohibició de tornar-se a casar després del divorci, es refereix o bé a les dones, mentre que del marit i de la seva situació legal ni se'n parla, o bé es declara permisible el divorci només en cas d'adulteri, o bé se'l desaprova si es funda en altres raons (Justí, Orígens, Cebrià, Hilari de Poitiers, Gregori Naz., Jeroni, Sínodes d'Elvira (300) i d'Angers (453)

i els Papes Inocenci I, Lleó I i Gregori I). Afirmar que especialment després de Constantí els Pares refusaren el divorci per consentiment mutu o fet per iniciativa de la dona; i que, en canvi, van acceptar el dret del marit a divorciar-se de la dona adúltera. Abans de la reforma carolíngia, que fou molt més estricta, hi ha, diu, molts casos de divorci que perduraren encara durant segles.

La tesi de POSPISHIL és suggestiva i, a primera vista, convincent. Però hi ha tot un seguit de llacunes en la seva exposició, abusa de l'argument «ex silentio» i algunes vegades no situa els textos en el seu vertader context o bé no els cita en la seva integritat. De fet, ha estat un llibre que ha aixecat una gran polèmica i ha tingut el mèrit de fer dubtar, amb raó, creiem, de la unanimitat de la tradició contra el divorci.

2. El llibre de CROUZEL es dedica explícitament a rebatre les tesis de POSPISHIL. No hi ha dubte que l'estudi és molt més acurat, més analític i que vol emprar uns mètodes més críticament històrics. Afirmar enèrgicament que els Pares fins al segle V^e, excepte l'Ambrosiàster, no acceptaren un nou matrimoni ni tan sols en el cas d'una separació justificada per la fornicació i, afegeix, que quan els autors callen és precisament perquè la mentalitat del temps donava per suposada entre els cristians aquesta prohibició. De fet el problema és de difícil solució, donat que la terminologia d'aquell temps no és la mateixa que la d'ara i el silenci dels Pares en molts casos pot ser interpretat diversament.

La discussió entre els dos autors fa set anys que dura. S'inicià en *La Civiltà Cattolica* (1970) 455-463; 550-561 i en *Irish Theological Quarterly* 37 (1970) 21-41; vegeu la resposta de Pospishil en la mateixa revista 38 (1971) 338-347. D'altres autors han entrat en la polèmica, especialment J. MOINGT i P. NAUTIN: vegeu la llista de les seves aportacions científiques i les seves diferències amb CROUZEL a E. BENELLI, *Separazione e nuovo matrimonio nella Chiesa antica (a proposito di una polemica recente)*, a: *La Scuola Cattolica* 103 (1975) 376-385. Fa pocs mesos CROUZEL ha fet un balanç dels criteris històrics que fan que es diversifiquin les posicions, tot arribant a les mateixes conclusions: només l'Ambrosiàster és favorable a un nou matrimoni dels divorciats (H. CROUZEL, *Divorce et remariage dans l'Eglise primitive. Quelques réflexions de méthodologie historique*, a: *Nouvelle Revue Théologique* 98 (1976) 891-917. A la pàgina 893, nota 2, hi ha la llista de totes les publicacions de l'autor sobre el tema). Molts dels autors que citarem més avall en l'apartat d'obres de conjunt tracten també dels aspectes històrics.

II. Trento. La posició catòlica respecte a l'Església Oriental

1. Luigi BRESSAN, *Il canone tridentino sul divorzio per adulterio e l'interpretazione degli autori*, Roma, Università Gregoriana Editrice, 1973, 366 pp.
2. Luigi BRESSAN, *Il divorzio nelle Chiese Orientali. Ricerca storica sull'atteggiamento cattolico*, Bologna, Edizioni Dehoniane, 1976, 327 pp.

1. Es tracta d'una magnífica tesi doctoral que estudia de forma molt exhaustiva el sentit de l'afirmació de Trento. Des del 1950, P. FRANSEN ha publicat tot un seguit d'estudis sobre el tema; BRESSAN ha seguit el seu camí, però de manera molt més acurada i documentada. FRANSEN ja va dir que el cànon es referia a la indissolubilitat intrínseca i que només volia defensar la praxi occidental de no acceptar el divorci i que no era una definició dogmàtica sinó una afirmació d'ordre eclesial que va més enllà de la pura norma jurídica. BRESSAN fa un estudi més documentat de les fonts i de l'entorn històric en el qual era immers el Concili de Trento. En la primera part de l'obra estudia el problema del divorci en el segle XVI: la doctrina communa entre els catòlics, les noves solucions en cas d'adulteri i les posicions dels protestants i dels orientals. La segona part se centra en el problema del divorci per causa d'adulteri en el mateix Concili. Es tracta de la part central del llibre. Distingeix molt bé entre el primer i el tercer període del Concili i les discussions posteriors. Queda ben clar que Trento no volia pas rebutjar la praxi oriental del divorci, sinó més aviat anar contra les crítiques protestants a l'Església de Roma: directament només condemna els qui diguin que la praxi occidental, fonamentada en la doctrina evangèlica és errònia (és a dir, que s'excedeix en la seva potestat) pel que fa a la indissolubilitat interna en cas d'adulteri. L'autor és ben conscient que Trento no va voler donar una doctrina completa sobre cada sacrament, sinó només defensar-se en allò en què era atacada; per això no va ensenyar més del que volia dir. Però tampoc no es pot dir que el seu ensenyament esgoti l'ensenyament sobre el divorci: molts aspectes de la qüestió queden oberts. En aquest sentit, és important la tercera part del llibre sobre la interpretació del cànon per part dels autors. En un ambient de controvèrsia, durant el segle posterior a Trento, la indissolubilitat del matrimoni es considera com a dogma de fe o com a definició derivada. Estudia també l'influx del regalisme, de l'il·luminisme, la revolució francesa... etc. fins al Vaticà II, fent veure l'aparició moderna de la crítica històrica en la investigació. Es tracta, per tant, d'un estudi definitiu fins ara i absolutament necessari per tots aquells qui vulguin aprofundir de veritat el problema del divorci.

2. En el llibre anterior BRESSAN promet publicar posteriorment la posició de l'Església catòlica respecte de la teoria i la praxi de l'Església Oriental. Aquest és el llibre que ara comentem. Es tracta del primer estudi seriós sobre el tema. Fuig encertadament de tota polèmica, donat que no vol pas ser una confrontació entre dues praxis i dues teologies, sinó que es limita a exposar el que han dit o no han dit sobre aquest aspecte de l'Església Oriental els concilis ecumènics, els pares, els sínodes locals, la Santa Seu i els autors catòlics. L'autor ja indica, amb raó, que no es tracta d'un vertader estudi històric, sinó més aviat d'un recull de documents amb llacunes i imprecisions, però hem de dir amb honradesa que dona un material molt ric. En un primer moment introductori examina el divorci en els orientals. Després, d'una manera acurada i precisa, exposa les primeres controvèrsies, els Concilis Ecumènics (de Florència

al Vaticà II), les professions de fe per als orientals, les declaracions de la Congregació per la Propaganda de la fe i les altres Congregacions romanes, la posició de les esglésies locals catòliques a orient i la dels autors catòlics a través dels segles. BRESSAN arriba a la conclusió que el problema no va sorgir a occident fins al segle XII i no va tenir una certa importància fins al segle XVI. A poc a poc es va anar adquirint una mentalitat més comuna de refús de l'ús i la doctrina oriental. Malgrat tot, la qüestió del divorci generalment no fou pas considerada com una de les més grans divergències entre les Esglésies i un dels obstacles més grans per a la unió. En general, l'acceptació del divorci no fou pas considerada pels catòlics com una «heretgia». De tant en tant apareixen incerteses dels missioners, dels bisbes i de la mateixa Santa Seu, malgrat que la reafirmació cada vegada més forta de la indissolubilitat, no va excloure sempre a priori la possibilitat de tolerància en casos concrets. En resum: el llibre és una contribució objectiva a la tasca ecumènica. Com el mateix autor diu, caldrà que altres continuïn pel mateix camí i completin aspectes als quals no ha pogut arribar.

III. *Estudis de conjunt*

Posem en aquest apartat aquells llibres que estudien el tema des de diversos punts de vista, és a dir, que no són estudis monogràfics sobre l'Escriptura, la història... etc.

A) *El matrimoni entre batejats absolutament indissoluble*

1. Wilhelmus BERTRAMS, Urbanus NAVARRETE, Olysius ROBLEDA i altres, *De matrimonio coniectanea*, Roma, Università Gregoriana Editrice, 1970, 967 pp.

1. Es tracta d'un recull molt ampli d'articles publicats per professors de la Universitat Gregoriana de Roma en diverses revistes, especialment a *Periodica*. Tots ells tracten de temes matrimonials en els seus diversos aspectes. Dels 43 articles n'hi ha 7 que tracten temes directament referits al divorci i a la indissolubilitat del matrimoni, en concret alguns dels Pares NAVARRETE i ROBLEDA. En general, es pot dir que tots ells són una defensa clara i intel·ligent de la doctrina oficial i tradicional. El P. NAVARRETE hi té tres articles que marquen tota una línia; d'altres quatre que té publicats en un volum a part sobre l'estructura jurídica del matrimoni segons el Vaticà II en pararem més avall. El primer *De termino «Privilegium petrinum» non adhibendo* (pp. 375-411) examina la multiplicitat de significats que avui dia té l'anomenat «Privilegi petrí». En els especialistes actuals hi troba onze significacions diferents. L'autor defensa que no s'ha d'ernprar perquè porta a confusió; si es pren com el poder que té el Papa de dissoldre el vincle matrimonial de qualsevol matrimoni que no sigui alhora vàlid, sacramental i consumat, no es

tracta d'un privilegi sinó d'un poder; en canvi, en el «Privilegi paulí» sí que es pot anomenar així, donat que és un dret que tenen alguns fidels. El segon article va molt més directament al tema del divorci (*Indissolubilitas matrimonii rati et consummati. Opiniones recentiores et observationes*, pp. 440-493). Es tracta de l'exposició i refutació de totes aquelles teories que modernament han posat en dubte la indissolubilitat extrínseca dels matrimonis rats i consumats: O'Connor, Abate, Charland, Pospishil, Crossan, Huizing, Steininger... etc. A continuació va respondre als diversos arguments exposats. Es tracta d'una doctrina «saltem» catòlica i, encara que no sigui de fe, s'ha d'acceptar. Respecte a l'Escriptura, s'ha de refusar qualsevol exegesi que vagi a favor del divorci. El poder de les claus no es pot ampliar més perquè els darrers papes ho han afirmat repetidament: ningú no pot dissoldre els rats i consumats. La història no ens dóna pas cap argument, com tampoc la progressiva consciència de l'Església sobre el seu propi poder. En el tercer article, *Foedus coniugale, amor, sacramentum, attenta doctrina Concilii Vaticani II* (pp. 494-519), exposa que l'acte segons el qual el matrimoni es constitueix en els seus elements essencials és el consentiment legítimament manifestat, el qual és ja un acte essencialment amorós; amb la primera còpula conjugal es consuma el matrimoni i se li dóna la seva darrera i total perfecció i entre els batejats la seva plena significació que el fa indissoluble. També són interessants les aportacions del P. ROBLEDA. A *Sobre el matrimonio «in fieri»* (pp. 558-604) reafirma que el matrimoni és un vertader contracte. En el segon, *¿Es contrato el matrimonio?* (pp. 605-628) torna a entrar en discussió amb T. BARBERENA igual que en l'article següent que porta el mateix títol en llatí (pp. 629-653). El darrer article és històric, *Divortium. Ius Romanum et theoria generalis* (pp. 674-719), i examina en quins casos hi podia haver dissolució.

B) *La indissolubilitat com a ideal*

2. Victor STEININGER, *Peut-on dissoudre le mariage?*, París, Du Cerf, 1970, 188 pp.
3. Giovanni CERETI, *Matrimonio e indissolubilità. Nuove prospettive*, Bologna, Edizioni Dehoniane, 1971, 447 pp.
4. William W. BASSET (Ed.), *El matrimonio, ¿es indisoluble? Estudio Ecuménico e Interdisciplinar*, Santander, Sal Terrae, 1971, 222 pp.

2. En síntesi, STEININGER pensa que la indissolubilitat és un ideal evangèlic vers el qual s'ha de tendir, però que admet interpretacions i aplicacions, igual que els altres preceptes evangèlics del Sermó de la Muntanya de Mateu 5. De la mateixa manera que la prohibició de jurar i de la legítima defensa són exemples que no s'han de prendre literalment, sinó que de vegades és bo de posar Déu com a testimoni d'un acte important i que la defensa és legítima en certs casos, tampoc la indissolubilitat del matrimoni no s'ha de prendre al peu de la lletra en tota ocasió. La indissolubilitat serà un ideal que ens exigeix i cap

al qual hem de tendir sempre, però no serà mai una norma neotestamentària de dret diví. Independentment de si s'accepta o no aquesta tesi, és llàstima que l'autor no l'hagi desenvolupada d'una manera més extensa i pormenoritzada. Una altra característica d'aquest llibre és la seva teoria que, donada la destinació escatològica de l'home, ni la mort no pot dissoldre el matrimoni. Malgrat tot, l'Església permet, en cas de mort, un segon matrimoni: és una concessió que limita la seva eficàcia només a l'ordre jurídic. Aquest també és el cas de les dissolucions pel privilegi paulí i petrí; per tant, acaba dient, es pot estendre també a tot tipus de matrimoni, també en els rats i consumats, sacramentals. En conjunt el llibre passa massa per sobre els temes.

3. Es tracta d'un llibre molt més profund que l'anterior. Va seguint pas a pas el tema de la indissolubilitat i reflexiona sobre els aspectes bíblics, teològics, jurídics i pastorals. Divideix el tema en tres parts. En primer lloc, la indissolubilitat del matrimoni en la revelació; tot seguit, la misericòrdia per als matrimonis destruïts; i finalment «tesis i reflexions conclusives» en les quals fa propostes concretes que tendeixen a acceptar també la dissolució de certs casos de matrimonis sacramentals i consumats. L'autor afirma que l'exigència de Crist respecte de la indissolubilitat es posa com un imperatiu moral absolut i no com una norma jurídica. També és del parer que si es destrueix pel pecat el signe sacramental, no sembla que pugui sobreviure el sagrament del matrimoni: en aquest sentit posa en dubte que el consentiment matrimonial creï un vincle que ningú no pugui destruir, donat que l'amor conjugal és l'essència del matrimoni i el signe de l'amor entre Crist i l'Església. Si desapareix el signe, desapareix també el sagrament. El llibre és molt suggerent i està ben estructurat. És un dels millors dins la línia renovadora.

4. És un clàssic i bon estudi ecumènic i interdisciplinar organitzat per la Societat de Dret Canònic d'Amèrica. L'obra fou preparada per BASSET i és formada per set treballs de diferents autors que enfoquen el problema des de diferents punts de vista. L'estudi bíblic de D. CROSSAN (pp. 19-47) s'inclina per la tesi de la indissolubilitat com a ideal. Els altres dos articles més importants són el de BASSET (pp. 107-154) sobre la necessitat de no identificar contracte vàlid i sagrament vàlid entre cristians i el de A. SCHMEMANN (pp. 91-106), sobre la posició de l'Església Oriental. Els restants articles tracten dels aspectes sociològics, psicològics i històrics del tema. S'ha tingut l'encert de posar després de cada ponència un resum de la discussió que va tenir lloc durant les reunions i una declaració de coincidències. En general, el llibre opta per una major obertura en la qüestió de la indissolubilitat.

C) *Ampliació del poder papal*

5. Francisco LOZANO, *Divorcio y nuevo matrimonio*, Estella, Verbo Divino, 1971, 335 pp.

6. René METZ - Jean SCHLICK, *Matrimonio y divorcio*, Salamanca, Sígueme, 1974, 277 pp.
7. Alfonso CARRILLO, *Disolución del vínculo y potestad de la Iglesia (¿Puede la Iglesia disolver el matrimonio sacramental consumado?)*, Córdoba, 1976, 323 pp.

5. Entre les obres d'alta divulgació, l'obra de LOZANO ha d'ocupar un lloc destacat. Els elements que utilitza són de segona mà, però l'autor sap utilitzar-los en una síntesi bastant ben feta. S'esforça a situar la doctrina bíblica en el context cultural de l'Antic i del Nou Testament. D'una manera velada fa veure la diferència entre l'ideal de la indissolubilitat i l'acceptació de la limitació humana. En la part històrica, desenvolupada en tres capítols, s'inclina cap a una interpretació àmplia del testimoni patristic; segons ell, «els Pares i escriptors eclesiàstics (durant els primers segles), tant privadament com reunits en sínodes, manifesten una tradició favorable a la «condescendència» amb el cònjuge innocent» (p. 111). Però el que és més característic en el moment de treure conclusions és l'opinió que hi pot haver un canvi o ampliació del poder de l'Església respecte al problema del divorci, basat sobretot en un paral·lisme amb el que ha passat en el cas de la usura. LOZANO segueix en això l'opinió desenrotllada per NOONAN, el 1957, i POSPISHIL, el 1967. Durant segles, obtenir interès d'un capital fou considerat usura; en canviar els temps i les circumstàncies, el Magisteri va canviar també de forma de pensar. El mateix podria passar amb el cas de divorci en cas d'adulteri. L'autor conclou: «la nostra argumentació... es mou en l'interrogant de si no hauran ja desaparegut els condicionaments -- com en el cas de la usura -- que en segles passats portaren l'Església a considerar que la seva fidelitat al Senyor Jesús exigia una regulació del problema del divorci en els termes que ell fixà» (pp. 308-309).

6. Considerem aquest llibre molt més interessant i ric que l'anterior. És una obra col·lectiva, resultat d'un col·loqui organitzat pel CERDIC de Strasburg, i hi trobem vertaderes aportacions d'especialistes en la matèria. En el capítol de fets i d'aspectes comparatius hi ha estadístiques (J. CARBONNIER), el problema de l'elecció del cònjuge (J. BERTOLUS) i el vincle matrimonial en el judaisme (E. CHOUCHEA), a l'Islam (CH. CHEHATA) i uns exemples africans (D. ZAHAN). Les aportacions històriques són d'un gran valor i favorables a una posició oberta: Alta Edat Mitjana (J. GAUDEMET), Edat Mitjana (G. FRANSEN) i des del Concili de Trento (P. HUIZING). A continuació no podien faltar les posicions dels protestants (R. VOELTZEL) i els ortodoxos (É. MÉLIA). L'aportació més original és la de J.G. GERHARTZ el qual preconitza una ampliació del poder de l'Església. Creu que fins avui no s'ha donat una raó convincent del perquè l'Església no pot desfer el matrimoni rat i consumat entre cristians. La major part del seu article, molt documentat i atraient, és dedicat a desfer els arguments tradicionals que sostenen aquesta praxi. Segons ell, l'única raó vàlida és el bé comú: fins ara l'Església ha considerat que hi havia un perill comú i greu si dissolia el matrimoni rat i consu-

mat. Es tracta, per tant, d'una raó sotmesa a consideracions d'anàlisi de la realitat i que es podria canviar en el futur. Al final del llibre hi ha una àmplia bibliografia seleccionada pels editors, dels anys 1970 fins al 1972.

7. A. CARRILLO és canonista i el llibre és enfocat tot ell a buscar una solució canònica sòlida a fi que l'Església pugui dissoldre, en determinats casos, matrimonis sacramentals consumats. Però per arribar fins aquí, l'autor es veu obligat a estudiar les implicacions que el tema té en l'Escriptura, la història, el Magisteri... etc. Es tracta d'una tesi doctoral molt documentada i pensada. En la primera part fa unes clares precisions de conceptes. En la segona estudia l'Aliança Divino-Humana com a base del simbolisme sacramental del matrimoni. En la tercera part, que és la central, es planteja el problema de la indissolubilitat des de tots els angles. Finalment, en la quarta estudia la possibilitat que el poder de l'Església sobre el matrimoni es pugui ampliar encara més i arribar fins als sacramentals consumats. La conclusió de CARRILLO és que la indissolubilitat és un valor molt seriós per voluntat divina, però que hi ha valors, també per voluntat divina, més importants i que poden justificar que el poder vicari o ministerial del Papa dissolgi alguns matrimonis sacramentals. Tres són les condicions que posa l'autor: que siguin motius extrínsecs a les exigències del matrimoni (l'adulteri no seria causa suficient); superiors en jerarquia de valors; i incompatibles amb la permanència del vincle. En resum: es tracta d'un llibre molt interessant i complet.

D) *Consumació existencial i en la fe*

8. Jean BERNHARD i altres, *Divorcio e indisolubilidad del matrimonio*, Barcelona, Herder, 1974, 210 pp.

Es tracta de les ponències del Congrés de teòlegs per a l'estudi de la moral celebrat a Chevilly-La-Rue el 1970. El treball que desperta més l'atenció és el de BERNHARD. Els restants segueixen camins ja bastant coneguts i estudiats en l'actualitat: aspecte bíblic, tractat amb competència (R. VOELTZEL), la fidelitat (D. WIDLÖCHER), fidelitat i matrimoni (J.-P. JOSSUA), la pastoral dels divorciats (F. DU PLESSIS) i el conflicte conjugal (E. LEMAIRE). BERNHARD desenvolupa una tesi que fa anys que defensa sobre el concepte de consumació del matrimoni. Creu que la consumació no es pot limitar al primer acte conjugal, sinó que ha de ser quelcom molt més ampli i progressiu. Si el matrimoni és una «comunitat de vida i amor», com diu el Vaticà II, caldrà un llarg camí per assolir-ho: només poc a poc s'arribarà a la consumació existencial i en la fe. Segons ell, això implica distingir dues etapes en el matrimoni dels batejats: la primera seria el matrimoni instaurat per la paraula de compromís (aquest matrimoni seria encara dissoluble, donat que no hi ha una plena consumació); la segona seria el matrimoni consagrat per la vida en comú

i només hi accedirien els esposos decidits a concloure una unió intrínsecament i fonamental indissoluble i fonamentat en la fe (aquest seria del tot indissoluble).

IV. *L'amor i el matrimoni*

1. Urbano NAVARRETE, *Structura iuridica matrimonii secundum Concilium Vaticanum II. Momentum iuridicum amoris coniugalis*, Roma, Universitas Gregoriana, 1968, 155 pp.
2. P. ADNÈS, S. GAROFALO i altres, *Amore e stabilità nel matrimonio*, Roma, Università Gregoriana Editrice, 1976, 151 pp.

1. Es tracta de la recopilació de quatre articles publicats anteriorment a *Periodica*. El P. NAVARRETE intenta examinar si les noves aportacions del Vaticà II sobre el matrimoni i, en concret, sobre l'amor matrimonial afecten l'estructura jurídica del matrimoni. La base del problema està en el fet que en l'actualitat s'insisteix molt més que abans en les dimensions terrenals del sagrament del matrimoni. El sagrament no és quelcom afegit a la dimensió humana; no existeix un signe sacramental propi o creat de nou per Crist, sinó que el sagrament és la mateixa realitat humana vista des d'una perspectiva de fe i viscuda amb un nou esperit. D'altra banda, s'insisteix en el valor i la importància teològica de l'amor, tant per la celebració del matrimoni com per a la seva posterior existència. El Vaticà II donà una visió molt personalista i poc institucional del matrimoni. Se'l defineix com una «íntima comunitat de vida i amor»; molt més com aliança que com a contracte. El problema que vol estudiar i resoldre el P. NAVARRETE és l'influx que aquesta nova perspectiva pugui tenir en la concepció jurídica de la celebració del matrimoni i de la seva eventual desaparició. En primer lloc, estudia les afirmacions de la «*Gaudium et Spes*». Després investiga si l'amor conjugal és un element que «apte ordinetur» a algun dels elements de l'esquema clàssic de les finalitats, els «bona», essència i propietats essencials del matrimoni. La seva conclusió és que l'amor conjugal no té cap relevància jurídica respecte a la validesa del matrimoni, no afecta per res l'estructura jurídica del matrimoni. No es pot negar l'esforç d'estudi que suposa aquesta obra, però també és veritat que parteix d'uns esquemes molt fets i objectivistes, poc personalistes.

2. Aquesta obra colectiva té també com a finalitat de demostrar que l'amor matrimonial en si mateix no té relevància jurídica. Destaquen especialment les aportacions dels Pares P. ADNÈS sobre matrimoni i misteri trinitari, U. NAVARRETE sobre els arguments històrics i teològics que demostren la inseparabilitat entre matrimoni vàlid entre batejats i sagrament, O. ROBLEDA sobre l'absoluta indissolubilitat del matrimoni entre batejats a causa de la voluntat divina el qual no pot ésser trencat per la manca d'amor, i Ch. LEFEBVRE sobre la jurisprudència rotal que no atorga a l'amor un paper directament eficient en el contracte matrimo-

nial, malgrat que moltes vegades influeixi en l'aparició d'un vici que el faci invàlid. Per tant, la conclusió és semblant a la del llibre anterior. Voldríem fer constar aquí que aquest tema s'està debatent en l'actualitat a nivell mundial. La tendència més jurídica va en la línia del contingut d'aquests dos llibres. La tendència més personalista i que aprofundeix més el signe sacramental voldria introduir l'amor conjugal en la formació i permanència del mateix vincle matrimonial (Per citar només un exemple, vegeu L. VELA, *El matrimonio «communitas vitae et amoris»*, a: *Estudios Eclesiásticos* 51 (1976) 183-222).